

Vítězí pravda v dějinách? [1991]

Dotazovat se po kořenech, to je metafora z říše rostlin. Strom, který ztrácí kořeny, uschne. Podobně ovšem uschne také strom, když půda vyprahne a ztratí se i spodní voda. Samy kořeny nestačí, rozhodující je, odkud čerpají vodu a živiny. Neméně důležité je i to, že ani nejmenší bylina se nemůže spokojit s jediným kořenem, ale až na výjimky musí mít kořenů a kořínků mnoho. Ty však musí sloužit jediné rostlině, jedinému stromu, byť s mnoha větvemi a množstvím listů a někdy také květů a plodů.

Když si tohle všechno dobře uvědomíme, nepřivede nás do rozpaků, zjistíme-li, že české duchovní a myšlenkové kořeny sahají daleko za český rámec, a že náš národní život čerpá ze zdrojů nečeských a mimočeských. Náležíme k těm evropským národům, z jejichž nejstarších dob se nic opravdu cenného nezachovalo, a které žijí z toho, co převzaly odjinud, především z křesťanství. Evropské dějiny jsou nepředstavitelné bez křesťanství; ale také křesťanství sahá svými kořeny mimo Evropu. Kulturně historicky viděno je křesťanství především synkrezí a potom i syntézou tradic izraelských a řeckých. Myšlenkově a duchovně se první církve konstitovala v prostředí helenistickém a nese na sobě v tom smyslu výrazné stopy. Jsou to však stopy velkého duchovního i myšlenkového zápasu.

K nám do Čech se křesťanství dostává až na sklonku tisíciletí, kdy je původně převažující vliv Platónův vystřídáván vlivem aristotelismu, zprostředkovaným filosofií arabskou. Kořeny našeho národního společenství mohly tedy začít čerpat ze zdrojů křesťanské Evropy poměrně pozdě. Přestože bylo křesťanství takto dvojnásobně pořečtené a navíc přesycené obecnou religiozitou a dokonce s ní spojenou mystičností, která ve dvou velkých a několika menších vlnách zaplavila Evropu již předkřesťanskou a prvokřesťanskou, později pak středověkou, došlo k čemusi pozoruhodnému. Takřka neuvěřitelně brzo poté, co došlo k široké recepci křesťanství v našich zemích, se našla řada vynikajících myslitelů a duchovních vůdců, kteří dovedli s překvapující jistotou sáhnout po těch nejvlastnějších zdrojích evangelia, spočívajících v tradicích starého Izraele, zejména v působení proroků.

V závěrečných fázích středověkého křesťanství můžeme sledovat zřetelný úpadek i onoho dlouho již metafyzicky a religiózně deformovaného křesťanství, které se stále víc stávalo na jedné straně pouhou ideologií, maskující mocenské spory a zájmy, a na druhé straně ideově vyprázdňenou pověrečností širokých vrstev nevzdělaných nebo málo vzdělaných lidí, kteří se skutečnému obsahu evangelia také již dalekosáhle odcizili. Právě v protestu proti tomuto úpadku povstávali jedinci nebo i malé a později i větší skupiny lidí, kteří se nechali oslovit samotným jádrem křesťanské zvěsti. Jejich reformní snahy se někdy podařilo vintegrovat do církve, a tak je v podobě mnišských řádů zčásti izolovat a zneutralizovat. Jindy se to však nepodařilo, anebo tu byly na překážku vážné mocenské nebo materiální zájmy a potom byli takoví jednotlivci a skupiny tvrdě pronásledováni a likvidováni. Čím byl úpadek církve nápadnější, tím byl ohlas protestujících a reformně naladěných skupin větší a tím bylo také stále nesnadnější zabránit tomu, aby takové skupinky přerůstaly v celá hnutí. K dovršení zmatků došlo k propuknutí sporů v samotném vedení západní církve. A to byl právě okamžik, kdy na jeviště evropských dějin vstupuje první masový proud, který na sebe po odsouzení a upálení předního vůdce hnutí bere jeho jméno a nazývá se husitstvím.

Janem Husem začíná tak přibližně dvoustleté období rozvoje, rozkvětu i deformací a úpadku české reformace a vůbec české společnosti ale také jím nebo alespoň hnutím na něho

navazujícím dochází k dalšímu rozdělení křesťanů, tentokrátě západních. Po tzv. první reformaci dochází k dalším velkým proudům reformačním, totiž k reformaci lutherské a kalvínské, necháme-li stranou hnutí menší. Po dlouhém období vojenských střetů i theologických polemik a také diplomatických jednání a posléze po 30 let trvajících, obě strany vyčerpávající a naši společnost takřka zničivší válce dochází k nemravné dohodě, že o víře, resp. přesvědčení poddaných, rozhoduje ten, kdo jim vládne.

V té době však už zároveň vznikají první demokratické státy, na jejichž principy a ideály dnes znovu navazujeme, a to tím spíše, že i zde jsme kdysi patřili mezi první průkopníky. I když konfesijní rozdíly a spory nezanikly, ustoupily nepochybně do pozadí. Leccos z kulturních tradic evropských se přežilo, ztratilo přesvědčivost a důvěryhodnost, není už nosné a někdy se stává přímo neudržitelným. Zatímco v ekonomickém i politickém ohledu můžeme západní země napodobovat, v ohledu myšlenkovém a duchovním se musíme od počátku postavit na vlastní nohy a řešit rozhodující otázky po svém. Proto se také dotazujeme po svých vlastních duchovních a myšlenkových tradicích. Neznamená to v žádném případě jen nějaký návrat, ale spíše dialog s oněmi tradicemi.

Dialog znamená, že musíme vlastní minulost blíže a lépe poznat a najít s ní společný jazyk či lépe společná témata. Jedním takovým velkým tématem je pravda. V českém myšlení tohoto končícího století najdeme myslitelské pokusy o pojetí pravdy, které jsou hodny naší i světové pozornosti. A tyto pokusy jsou charakteristické právě tím, že navazují na jednu velkou tradici, spojenou s Janem Husem, ale sahající do minulosti ještě mnohem dávnější.

Jakýmsi zkamenělým reliktem této tradice je prezidentská vlajka, která nesla až donedávna heslo „Pravda vítězí“, dnes nahrazené latinským „Veritas vincit“. Jde o citát z apokryfního spisu, tzv. 3. Ezdráš, pocházejícího nejspíš z konce 2. století př. Kr. (nejdříve z poloviny 2. stol.). Samo vyprávění má asi nějakou starší předlohu, ale citovaná místa jsou zřejmé vsuvky. Někteří autoři tyto vsuvky interpretují jako pokus připodobnit se způsobem líčení pravdy zvyklostem v řecké literatuře (helenistické). Považuji to za omyl a vidím naopak smysl této vsuvky ve výslovné polemice s řeckou tradicí. Jen proto se právě toto místo stalo nejcitovanějším z celé knihy již koncem starověku a pak ve středověku. Jde o vyslovení myšlenky nepochybně hebrejské, a to záměrně způsobem, který se vzpírá každému připodobnění řeckému chápání pravdy. Pokusme se přiblížit tento starý text i možnosti, které nám dnes otvírá.

Apokryfní 1. kniha Ezdrášova je ve Vulgátě označena jako 3. Ezdráš. Ve 3. kapitole je líčena hosana, pořádaná perským vladařem Dareiem, při níž je vyhlášena odměna tomu, kdo podá nejmoudřejší odpověď na otázku, co je na světě nejmocnější. Uvedeny jsou tři odpovědi. V první je za nejsilnější prohlášeno víno, ve druhé odpovědi král (vladař), a ve třetí se praví, že nejmocnější jsou ženy, ale že pravda vítězí nade vším (3,12). Ve 4. kapitole pak každý ze soutěžících mladíků zdůvodňuje svůj výrok. Zerubbabel, židovský společník Dareiův, nejprve ukazuje, že i ten nejmocnější panovník se narodí z ženy, a potom svou ženu poslouchá, dává jí dary, na vše ostatní zapomíná a žije s ní po celý život tak, že ona mu vládne. A pak následuje ona vsuvka o pravdě, připravená již malou vsuvkou ze 3. kapitoly. Nejprve je připomenuta celá země i nebesa a slunce, a pak následuje řečnická otázka: není veliký ten, kdo učinil tyto věci? A bez přechodu se praví: Pravda je veliká, a mocnější než všechno. Celá země volá po pravdě, a nebesa jí žehnají. Všechna díla boží se chvějí a kácejí, ale u Boha samého není nic nepravého. Víno je nepravé, král je nepravý, ženy jsou nepravé, všichni synové člověka jsou nepraví

a všechny jejich činy jsou nepravé. Není v nich pravdy a ve své nepravosti zhynou. Ale pravda trvá a je mocná na věky, žije a všechno přemáhá na věky věků. Vše, co dělá, je pravé, a dělá to na místě toho, co je nepravé a špatné. V ní samé však není nic nepravého. Podrží svou sílu a svou vládu i svou moc a důstojnost po všechny časy. Požehnaný buď Bůh pravdy! – Tím mladík skončil. A shromáždění prý zvolalo: Veliká je pravda, a nejmocnější ze všeho!

I v řeckých textech najdeme přesvědčení, že pravda se nakonec vždycky prosadí a prokáže, ale je tomu tak proto, že se skrze pravdu a jejím prostřednictvím ukáže a prosadí sama skutečnost, to, co „jest“. V řeckém chápání se totiž pravda řídí tím, co jest, co je skutečné, dané. Pravda, řecky ALÉTHEIA, znamená vlastně neskrytost, rozumí se neskrytost jsoucího, neskrytost toho, co opravdu „jest“. A to je přesně to, s čím text 3. Ezdráš, resp. vsuvka do tohoto textu polemizuje. Říká se tu totiž, že rozhodující není to, co jest. Nic z toho, co jest, není samo o sobě pravé, ale naopak je vždycky nepravé. Jen pravda je doopravdy pravá, není v ní nic nepravého, a proto je mocnější než všechno, co jest, a proto také nade vším, co jest, vítězí. Pravda ovšem vítězí ne jako největší a nejmocnější jsoucno, skutečnost, věc, tedy tak, že by byla srovnatelná s jinými jsoucnými, s jinými skutečnostmi, jinými věcmi, menšími a méně mocnými. To, co jest, není ovšem na druhé straně vůči pravdě ničím neutrálním, inertním, není žádným pasivním materiálem, nad kterým by pravda získávala vrch, a který by ovládala, protože je ještě silnější a ještě mocnější. Právě naopak: všechno, co jest, je zaměřeno k pravdě: celá země volá po pravdě, a nebesa jí žehnají. Stejnou myšlenku najdeme také v knize Job (25. kap.); říká to tam ovšem ne sám Job, ale jeden z jeho přátel, Bildad Šúchský: ani měsíc by nesvítil, ani hvězdy by nebyly čisté před očima jako (rozumí se očima Hospodina, v. 5). A totéž říká také jiný Jobův přítel, Elifaz Témanský (15,1). Ani při svatých není dokonalosti, a nebesa nejsou čistá před očima jeho.

Vidíme, že v této myšlence je postavena alternativa a protiva k onomu řeckému chápání jak toho, co jest (jakožto toho posledního a nejvyššího), tak k chápání pravdy jako neskrytosti, která je neskrytostí toho, co jest, a je tedy na tom jsoucím závislá, řídí se jím a spravuje se podle něho. Podle Řeků je pravda podřízena tomu, co jest. Proti tomu je v našem textu postavena námitka: všechno, co jest, má vady, je nepravé, a ukazuje se jako nepravé právě ve světle pravdy. To, co jest, není nikdy dokonalé, ryzí, čisté, docela pravé, ale musí být napravováno podle toho, jak ukazuje pravda. Ale to, že je nepravé, vůbec neznamená, že nemá s pravdou nic společného, že se o pravdu nestará. Naopak: po pravdě volá, touží po ní, považuje si jí, velebí jí a žehná jí. Ve světě není v té věci rozdíl: nejsou některé věci pravé a jiné nepravé. Ve světle pravdy neobstojí nic. Ani nebesa nejsou bez poskvrny před pravdou, ani při svatých nenajdeme naprostou dokonalost a ryzost, naprostou pravdivost. Ta je vyhrazena jen pravdě samotné, případně „Bohu pravdy“ (3. Ezdr. 4,40); považuji za příznačné, že zvolání „Požehnaný buď Bůh pravdy!“ je ve vyprávění vloženo do úst židovského mládence, stojícího před davu lidu – zde i jména „Bůh“ je užito polemicky. Důraz na „Boha pravdy“ znamená, že jde o docela jiného Boha, než jsou bohové nejrůznějších jsoucenců, byť nejposvátnějších. Proti všem bohům, kteří jsou jen věcmi mezi věcmi, je tu vzýván Bůh pravdy, tedy Bůh, který je pánem všeho a nade vším, protože sám není žádná věc, žádné jsoucno. Proto se v žalmech nejednou praví, že jeho sláva je vyvýšena nad nebesa. Ve světle pravdy je tedy rozdíl mezi pozemským a nebeským zrušen, neboť ani jedno, ani druhé neobstojí před pravdou, není čisté před Bohem pravdy.

Tato hebrejská myšlenka sama má ovšem ještě starší kořeny v prorocké tradici. Zvláště

důležitá je velice úzká souvislost mezi pravdou a vírou, jak ji zjišťujeme ve staré hebrejštině. Jde tu o jeden jediný kořen – asi tak, jako v češtině spolu etymologicky souvisí to pravé, pravda, spravedlnost, právo, správnost, oprava a náprava atd. Právě pod vlivem řeckým a helenistickým došlo k posunu v chápání „víry“, jako by se víra nutně vztahovala k něčemu, co jest, k nějaké jsoucí věci (skutečnosti) jakožto ke svému „předmětu“. Dokonce i theologové velice často mluví o „předmětu“ víry. Ale nic takového nenajdeme ani v našem textu, ani v prorocké tradici, ba ani u samotného Ježíše. V minulosti upadlo ono původní chápání víry – pravdy do zapomenutí, a to velice brzo, již v prvotní církvi. Dnes už málokdo ví a málokdo si uvědomuje, že sám Ježíš mluvil o víře vždycky jen samostatně, tj. absolutně, bez poukazu k nějakému „předmětu“ víry. Ale o tom si musíme říci trochu víc.

V úvahách o pravém významu myšlenky vítězíci pravdy je třeba pamatovat právě na to, že v hebrejštině byl s jediným kořenem ' –m-n spojen význam pravda i víra. Řadu míst lze tedy překládat tak, že použijeme obou slov; a tak tomu je jak v řecké Septuagintě, tak v latinské Vulgátě, a stejně i v mnoha jiných překladech Písma. Řekli jsme si však také, že nejen v překladech starozákonních textů, ale už v první církvi, a tedy také v celém Novém zákoně můžeme najít doklady posunutého chápání významu mnoha slov. Ukážeme si to na apoštolovi, který se s živým Ježíšem nikdy nesetkal, a který proto z vlastní přímé zkušenosti neznal způsob, jakým Ježíš mluvil o víře, čili o pravdě. Poslechněme si nejprve slavný Pavlův hymnus na největší dar, kterého se lidem může dostat, totiž na lásku, která je větší a důležitější než všechno ostatní, i když také všechna ostatní „rozdílná obdarování“ jsou potřebná. Každý má nějaký svůj úkol a má k tomu také nezbytné vybavení. Teprve všichni dohromady tvoří jedno společenství. Ale to všechno nestačí: všichni, jeden jako druhý, musí usilovat o „vyšší dary“ (31), totiž o víru, naději a hlavně lásku. (Srovnej 1. Kor. 12,27–13,13.)

Apoštol Pavel vyrůstal v rodině farizea a sám byl také farizeus (Sk. 23,6), ale jeho rodina byla silně helenizovaná. Pavel se při zatčení dovolává své římské národnosti (nekoupil si římské občanství, ale jako Říman se již narodil). Uměl řecky, ale poznalo se, že není Říman ani Řek; vyslyšající ho hejtman měl za to, že je Egyptan. Ale Pavel se otevřeně hlásil k tomu, že je Žid, a když směl oslovit dav, a to židovský (22,2 – zřejmě aramejsky), řekl o sobě, že se narodil v Tarsu, ale vychován že byl právě zde, v Jeruzalémě, kde byl zadržen a zatčen. A hned se také přihlásil ke svému učiteli Gamalielovi a jeho škole, kde byl „přesně vyučen zákonu našich otců“ (v. 3). Ve 13. kapitole svého listu korintským bratřím najdeme doklady napětí mezi jeho židovstvím a jeho helenismem, a také mezi tradovaným chápáním víry, jak je nám z evangelií známo u Ježíše, a mezi chápáním posunutým, pro něž u samotného Ježíše nemáme žádných dokladů. Když proti sobě apoštol staví lásku a víru, užívá obratu Ježíšova, dochovaného u synoptiků, tedy u Matouše a Marka a jen s malou obměnou i u Lukáše, totiž o víře schopné způsobit, že hora se přemístí do moře (u Lukáše jde o moruši, která se i s kořeny vytrhne a přesadí do moře). A zde tedy říká apoštol Pavel: kdybych měl víru tak velikou, že bych hory přenášel, bez lásky nic nejsem.

Už tady můžeme zjistit, že nic podobného tomuto rozporu nenajdeme u Ježíše. Ale je tu ještě jedna mnohem podstatnější odlišnost. U Marka (11,22) říká Ježíš: Mějte víru Boží! (Zde přeložili ekumeničtí překladatelé chybně: mějte víru v Boha – a to zase jen pod vlivem řecké myšlenkové tradice, která dodnes přetrvává dokonce i v hlavách theologů!). Amen, pravím vám, že kdo řekne této hoře: „Zdvihni se a vrhni se do moře“ – a nebude pochybovat, ale bude věřit, že se stane, co říká, bude to mít. I zde už vidíme jisté posuny pod vlivem helenismu, ale

stále ještě je víra chápána jako opozice proti pochybování. Naproti tomu u Pavla je protivou víry vidění tváří v tvář. V 2. listu Korintňanům (5,7) výslovně říká, že žijeme z víry a ne z vidění; to má sice dobrý smysl, ale sama opozice víry a vidění platí jen v kontextu řeckého smýšlení. Stejný vliv shledáváme i v Janově evangeliu (20,29) kde čteme o blahoslavenství těch, kteří neviděli, ale uvěřili. Ve skutečnosti víra původně znamená spolehnutí na spolehlivé, tedy na to pravé, na pravdu, která vítězí nade vším, a tedy mj. nade vším, co lze vidět, ale také nade vším ostatním, s čím se v životě můžeme setkat jako s tím, co „jest“.

Zastavili jsme se tak dlouho u apoštola Pavla, abychom si dostatečně ujasnili, k jakým významovým posunům docházelo hned v prvních dobách při zvěstování evangelia. Proto před námi stojí úkol se pokusit co nejlépe pochopit, v jakém smyslu hovořil o víře sám Ježíš. Jestliže křesťané trvají na rozhodujícím významu Ježíšově, pak si to, co říkal a jak smýšlel, nesmějí sami vymýšlet. Je úkolem theologů a křesťanských filosofii provést znovu a co nejdůkladněji náležitý průzkum a pokusit se obnovit onen původní význam slov „víra“ a „pravda“ v Ježíšově užití.

Ale smysl toho, proč se touto věcí nyní zabýváme, je ještě dalekosáhlejší. Nejde totiž vůbec o otázku, která by měla význam jen pro křesťany, ale o perspektivu celé evropské myšlenkové a duchovní kultury. Myšlenkově a duchovně je dnešní Evropa v hluboké krizi. Bohužel na to většina Evropanů zapomíná, protože před očima máme kritické situace mnohem nápadnější, například krizi ekologickou, politickou a ekonomickou krizi na východě Evropy, už dlouho hrozící a nedávno vyhocenou krizi na Středním východě, krizi energetickou a vůbec krizi zdrojů atd. atd. A přece právě v této situaci, která v lecčem připomíná závěrečné období před pádem starého Říma, může zaznít s novou silou a přesvědčivostí slovo: Neboj se, toliko věř! Proti obavám a pochybnostem, proti úzkosti z budoucnosti a skepsi, proti únavě a rezignaci, proti beznaději a zoufání má světodějný smysl výzva: věř!

Potíž spočívá pouze v tom, že nevíme, co to doopravdy znamená. Samo slovo „víra“ nám nepomůže, i kdybychom je opakovali donekonečna. Nejde o slovo, ale o to, co znamená, co jím je označeno, pojmenováno. Jen tak můžeme správně posoudit, je-li to výzva k nějakému vnitřnímu usebrání a uklidnění, k zapomenutí na skutečné ohrožení, nějaký vnitřní útěk do „lusthauzu srdce“, jak o něm psal ve svém *Labyrintu* Jan Amos Komenský, nebo zda to je cesta k účinnému řešení skutečných problémů a překonání skutečných nesnází a krizí.

Otázka „víry“ není tedy vůbec jen vnitřní záležitostí křesťanů a církví, ale je to základní otázka pro všechny Evropany, a nejen pro ně, ale pro všechny lidi vůbec, pro celý svět. Jak jsme řekli, víra a pravda náleží v oné staré hebrejské tradici k sobě. Mohli bychom proto říci rozhodující otázkou pro celý svět a pro všechno lidstvo je, spolehneme-li se na to jediné spolehlivé, co nepomíjí, ale přichází a vítězí nade vším, totiž na pravdu jako na to pravé. Život z víry je právě životem, který nespolehá na sebe, ale na vítězíci pravdu, a který se plně dává do jejích služeb. Co to však prakticky znamená? Pokusíme se přiblížit si to příště.